УДК 330.8 (075.8)

Т.В. Гайдай

ДОСЛІДНІ ПРОГРАМИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ЯК ОБ'ЄКТ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Здійснено спробу методологічного осмислення таких основних дослідних програм інституційної економічної теорії, як традиційний та новий інституціоналізм у контексті їх приналежності до парадигми інституціоналізму та одночасної наявності суттєвих ознак методологічної розбіжності.

Ключові слова: *парадигма, дослідна програма, традиційний інституціоналізм, новий інституціоналізм, методологічний аналіз.*

Постановка проблеми. Протягом останніх двох десятиліть XX ст. і першого десятиліття XXI ст. професійні дослідження в галузі економічної методології сформувалися у самостійне відгалуження світової економічної науки, розвиток якого все більш динамізується. Останнє знаходить своє пояснення не тільки в досягнутому ступені власне професійної зрілості економічної науки, а й у зростаючому прагненні наукової спільноти до поглибленої методологічної саморефлексії.

Визначальними факторами, які в останні десятиліття додатково актуалізують розробку широкого діапазону проблем економічної методології, є надзвичайне ускладнення рівня дослідних і практичних завдань світової та вітчизняної економічної науки в умовах реалізації сучасних глобальних трансформацій, глибинних та динамічних зрушень у розвитку структури економіко-теоретичного знання, подальшого поглиблення його теоретико-методологічної гетерогенності та ін. Тому сьогодні стають все більш актуальними наукові дослідження, що репрезентують сучасний рівень методологічного осмислення логіки та змісту розвитку світової та вітчизняної економічної науки на тлі творчо-критичного освоєння домінуючих філософських, загально- та внутрішньонаукових трендів. Це чималою мірою стосується таких значущих у науково-практичному сенсі напрямів економічної теорії, як інституціоналізм, передусім, його базових дослідних програм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що, зокрема, у працях Т. Еггертссона, Р. Ріхтера, Е. Фуруботна, О. Аузана, Р. Нуреєва, А. Олейніка, А. Шастітко та ін. знайшло переважаюче розкриття особливостей переважно нового інституціоналізму як самостійної дослідної програми. У той же час проблема методологічної визначеності традиційного інституціоналізму як повноцінної дослідної програми майже не порушується. На це існують певні підстави, які стануть предметом розгляду цієї публікації.

Отже, **метою цієї публікації** є спроба здійснення методологічного осмислення основних дослідних програм інституційної економічної теорії у контексті набуття нею ознак наукової раціональності епохи постмодерну.

Результати дослідження. Розвиток економічної теорії в сучасну епоху постмодерну суттєво модифікує характер наукової раціональності: розуміння сутності і критеріїв науковості, структуру та характер взаємодії наукових парадигм тощо. Йдеться про утвердження постмодерністської інтерпретації науки з такими її рисами, як системність, нелінійність, деструктуризація у поєднанні з конструктивізмом, посилення методологічного плюралізму, який часом набуває характеру «методологічного анархізму» (табл. 1).

Проявом зазначених тенденцій є особливості теоретико-методологічної еволюції інституційної економічної теорії. Так, на тлі поступального історичного розвитку економічного інституціоналізму як початково приналежного виключно до економічної гетеродоксії XIX–XX ст., в останній третині XX ст. поряд з дослідною програмою так званого старого чи традиційного інституціоналізму (Old or Original Institutional Economics (OIE)) сформувалась альтернативна та демонстративно конкуруюча програма нового інституціоналізму (New Institutional Economics (NIE)).

У цілому, на наш погляд, основним критерієм принципового розрізнення дослідних програм традиційного та нового інституціоналізму є передусім ступінь радикалізму у ставленні

 © *Т.В. Гайдай, 2012*

до «жорсткого ядра» мейнстрімової дослідної програми неокласики. Мова йде про критичне методологічне заперечення або вибіркове сприйняття його конституюючих елементів. Як відомо, традиційний інституціоналізм намагався вибудовувати свою дослідну програму передусім на руйнуванні «жорсткого ядра» неокласики. На противагу цьому новий інституціоналізм в цілому зберіг останнє, піддавши основній трансформації та модифікації елементи «захисного поясу» цієї дослідної програми.

Таблиця 1

Риси наукової раціональності в умовах постмодерну

Онтологія	Епістемологія	Методологія
Надскладні, нерівноважні, відкриті економічні системи	Проблемний характер наукового знання	Посилення методологічного плюралізму
Динамічні, еволюціонуючі економічні системи	Кумулятивна причинність	Інституційно-еволюційний підхід
Нелінійні зв'язки та залежності	Контекстуальний характер наукового знання	Системний аналіз, холістичний та синергетичний підхід

Складено автором.

Як зазначалось, в економічній літературі (Т. Еггертссон, Р. Ріхтер, Е. Фуруботн, О. Аузан, Р. Нуреєв, А. Олейнік, А. Шастітко та ін.) знайшло місце пріоритетне розкриття саме нового інституціоналізму (NIE) як окремої, незалежної та цілком повноцінної дослідної програми [6; 7]. Проте традиційному інституціоналізму (OIE) методологічні дослідження, особливо з числа теоретичних опонентів, як правило відмовляють у визнанні того, що він відбувся як успішна дослідна програма. Це обумовлено як методологічними особливостями традиційного інституціоналізму, так і станом розробки базових елементів його власної дослідної програми, передусім її «жорсткого ядра».

У цілому, традиційний інституціоналізм, за переважаючою думкою його аналітиків з числа прихильників та опонентів, більше досяг на шляху критики методологічних основ неокласичної ортодоксії, ніж на теренах продуктивної позитивної розробки власної дослідної програми. Йому завжди бракувало міцного аналітичного та теоретичного каркасу. Про це таким чином висловлювався М. Блауг: «… у цих описах відсутня строгість викладення та чітка логічна структура, тому їх дуже легко обґрунтувати й фактично неможливо піддати процедурі фальсифікації. Їхня переконливість пов'язана саме з тим, що абсолютно нереально довести їхню неспроможність» [2, с. 68]. Через це теоретична структура традиційного інституціоналізму мала так би мовити розмитий, аморфний характер, а аналітику замінювала акцентована емпірика та надмірна описовість. У цьому контексті авторитетний аналітик інституційної теорії Т. Еггертссон цілком слушно зауважував, що ключове завдання інституційної економіки в тому, щоб піднятись вище методологічного критицизму та висунути дієздатну програму наукових досліджень [8].

Становлення дослідної програми традиційного інституціоналізму акумулювало низку наукових напрацювань ранніх інституціоналістів, системоутворюючим стрижнем яких стала наукова традиція, започаткована Т. Вебленом. Її формування було одним з варіантів теоретико-методологічної рефлексії на окреслене протистояння двох наукових традицій в економічній науці XIX – початку XX ст. Наприкінці XIX ст. це загальнонаукове парадигмальне протистояння знайшло свій прояв у славнозвісному «спорі про метод». Тож має рацію О. Ананьїн, вважаючи теорію Веблена свого роду теоретико-методологічною реакцією на виклик «спору про метод», на поставлені ним методологічні проблеми [1, с. 83, 90]. Проте традиційні інституціоналісти упродовж тривалого часу були значною мірою роз'єднані. Одні простежували дослідні джерела своїх ідей у працях Т. Веблена й К. Ейрса, у той час як інші – Дж. Коммонса. Між ними існували й зберігались множинні й складні розбіжності, пов'язані із відсутністю єдиної аналітично-дослідної наукової стратегії, а також величезною онтологічною різноманітністю досліджуваної проблематики.

Дослідну програму традиційного інституціоналізму в цілому вирізняють такі методологічні характеристики:

– заперечення принципу оптимізації. Господарюючі суб'єкти трактувались не як максимізатори цілераціональної функції, а як такі, поведінка яких детермінується інституційними факторами – звичаями, набутими правилами поведінки та соціальними нормами;

– заперечення методологічного індивідуалізму: дії окремо взятих суб'єктів значною мірою визначаються ситуацією в економіці в цілому, а не навпаки, а їхні цілі й переваги формуються суспільством;

– зведення основного завдання економічної науки до розуміння основ функціонування й розвитку господарства, а не до ринкових прогнозів;

– подолання механістичного, статично-рівноважного підходу до економіки. Започаткування трактування економіки як складної багатомірної системи, що розвивається, еволюціонує. Старі інституціоналісти виходили тут із запропонованого Т. Вебленом принципу «кумулятивної причинності», відповідно до якого економічний розвиток характеризується складною причинною взаємодією численних економічних та неекономічних феноменів, що підсилюють один одного;

– прихильне ставлення до державного втручання в ринкову економіку.

Між розвитком «раннього» чи «старого» інституціоналізму та сучасного традиційного інституціоналізму існує історично-спадкоємний зв'язок. «Сучасний інституціоналізм виник не на порожньому місці, – справедливо зазначає Р. Нуреєв. – У неоінституціоналістів були попередники – представники «старого», традиційного інституціоналізму, які також намагались налагодити зв'язки між економічною теорією і правом, соціологією, політологією і тощо» [6, с. 125]. На думку Р. Нуреєва, між поглядами представників «старих» інституціоналістів та нової інституційної теорії є, щонайменше, такі три основні розбіжності:

– по-перше, «старі» інституціоналісти йшли від права та політики до економіки, намагаючись підійти до аналізу проблем сучасної економічної теорії за допомогою методів інших наук про суспільство;

– по-друге, «старий інституціоналізм» базувався передусім на індуктивному методі, йшов від часткових випадків до узагальнень, в результаті чого загальна інституційна теорія так і не склалась. Інституції тут аналізувались без загальної теорії, у той час як ситуація з основною течією економічної теорії була, скоріше, зворотною: традиційна неокласика була теорією без інституцій;

– по-третє, «старий інституціоналізм» як течія радикальної інституційної думки переважно звертав увагу на дію колективів (у першу чергу профспілок та урядів) щодо захисту інтересів індивіда [5, с. 4–5].

Очільник сучасного традиційного інституціоналізму Дж. Ходжсон вважає, що вихідні методологічні засади цієї дослідної програми включають такі п'ять фундаментальних методологічних позицій:

– хоча інституціоналістам властиве прагнення надати теорії практичної спрямованості, сама інституційна наука не повинна зводитися до пропозицій щодо проведення економічної політики;

– інституціоналізм активно використовує ідеї й дані інших наук, таких як психологія, соціологія й антропологія, для того щоб сприяти більш глибокому аналізу інституцій і поведінки людини;

– інституції – це ключові елементи будь-якої економічної системи, і тому головне завдання економіста полягає у вивченні інституцій, процесів їхнього наслідування, відновлення й зміни;

– економіка – це відкрита система, що еволюціонує, функціонує в умовах природного середовища, підлегла технологічним змінам і зазнає на собі впливу соціальних, культурних, політичних й владних відносин. Поведінка економічного агента як людини, що максимізує корисність, є нереальною або помилковою. Інституціоналісти не розглядають людину як щось незмінне та задане. Необхідно враховувати інституційне та культурне середовище, у якому перебуває людина. Отже, люди не просто створюють інституції. За допомогою перетворюючого спадного причинного зв'язку інституції досить потужно впливають на людей [10].

З огляду на порівняльний методологічний аналіз інституційних дослідних програм слід зауважити, що сучасні представники нового інституціоналізму зазвичай відхрещуються від визнання безпосереднього теоретичного наслідування старого інституціоналізму. Це зумовлено їх скептичним ставленням до старих американських інституціоналістів, доріканнями за їх нездатність створити єдину цілісну теорію, «відсутність дослідної стратегії» [3, с. 124], неспроможність піднятися вище методологічного критицизму і висунути дієздатну програму наукових досліджень [8, с. 25]. На думку Р. Коуза, їхні праці ні до чого не привели, оскільки у них не було загальної теорії для організації нагромадженого описового матеріалу [9, с. 229].

Проте останніми роками почали з'являтися проблемно-постановочні публікації методологічного характеру, в яких порушуються проблеми перегляду усталеної демаркації традиційного та нового інституціоналізму, можливості конструктивної наукової взаємодії між ними, наведення спільних «мостів» у сфері теоретичного осмислення багатовимірної та суперечливої інституційної реальності. На наш погляд, для цього є реальні підстави, оскільки обидві дослідні програми є у кінцевому рахунку приналежними до загальної інституційної парадигми. Саме це дозволяє виокремити в складі нового та традиційного інституціоналізму такі виразні *загальні метапарадигмальні методологічні ознаки,* як:

– домінування інституційного методу, урахування інституційних факторів, зважання на роль інституційного та соціального середовища;

– прогресуюча в складі методології аналізу багатьох представників нового інституціоналізму, ідея обмеженої раціональності у ринковій поведінці економічних суб'єктів;

– широке об'єктне розгалуження проблематики теоретичних досліджень, що традиційно було і є типовим для всіх течій інституціоналізму (влада, власність, техногенний розвиток, обмін, державне регулювання, групи спеціальних інтересів, економічні аспекти права, прийняття політичних рішень, взаємодія державної влади та бізнесу, структура економічного розвитку тощо);

– вихід у площину міждисциплінарного аналізу (хоча способи його реалізації в обох дослідних програмах різняться);

– застосування еволюційного підходу при дослідженні економічного розвитку суспільства.

Також обома дослідними програмами використовується схожий категоріальний апарат: контрактні відносини, теорія угод, аналіз ділових операцій (трансакцій), урахування організаційно-управлінських відносин, правових норм розв'язання конфліктів тощо.

З часом простежується посилення радикальності методологічної критики представниками нового інституціоналізму вихідних дослідних передумов неокласичного аналізу. Так, у процесі подальшої еволюції нової інституційної економічної теорії відбуваються певні модифікації (методологічні інтервенції) запозиченого неокласичного «жорсткого ядра». Об'єктом критики поступово стають також і окремі елементи «жорсткого ядра» неокласики, передусім постулат повної раціональності економічних суб'єктів у їх економічній поведінці та діяльності. Представники французької школи нового інституціоналізму (К. Менар, Л. Тавено, О. Фавро, Р. Буайє) істотно переглянули такі базові теоретичні передумови неокласики, як ідеї раціонального вибору та цілераціональної поведінки, що максимізує корисність [4, с. 76–112]. Йдеться передусім про те, що на противагу базовому припущенню неокласики про цілковиту економічну раціональність суб'єктів економічних відносин, поведінкові передумови нового інституційного аналізу все більше виражають поняття обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки ринкових суб'єктів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Методологічне осмислення розвитку інституційної економічної теорії у контексті набуття нею ознак наукової раціональності епохи постмодерну засвідчує, що проявом зростаючого теоретико-методологічного плюралізму та поліструктурності став розвиток у складі інституційної теорії таких розбіжних та конкуруючих дослідних програм, як традиційний (OIE) та новий інституціоналізм (NIE). Це свідчить про поглиблення внутрішньої теоретико-методологічної гетерогенності економічної теорії. Проте попри дивергентну структуру зазначених дослідних програм їм також властиві об'єднуючі методологічні ознаки приналежності до інституційної метапарадигми.

Тому можливості та перспективи методологічної взаємодії цих дослідних програм на тлі вибудови більш достовірної онтологічної та гносеологічної наукової картини економічної ре-

альності з метою наближення економічного аналізу до реального життя мають стати предметом подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Ананьин О.И. Структура экономико-теоретического знания: Методологический анализ / О.И. Ананьин. – М.: Институт экономики РАН, 2005. – 244 с.

2. Блауг М. Несложный урок экономической методологии / М. Блауг // THESIS. – 1994. – Вып. 4. – С. 53–68.

3. Вільямсон О.Е. Логіка економічної організації / О.Е. Вільямсон // Природа фірми: походження, еволюція і розвиток; за ред. О.Е. Вільямсона, С.П. Вінтера. – К., 2002.

4. Институциональная экономика: учебник / под общ. ред. А. Олейника. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 704.

5. Нуреев Р.М. Институционализм: вчера, сегодня и завтра / Р.М. Нуреев // А.Н. Олейник. Институциональная экономика: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.

6. Олейник А. Институциональная экономика / А. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.

7. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория: особенности предмета и метода / А.Е. Шаститко. – М.: ТЭИС, 2003. – 51 с.

8. Эггертссон Т. «… Мы не стремимся выражать свое незнание математически» / Т. Эггертссон // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2008. – Сер. 5. – Вып. 1. – С. 14–16.

9. Coase R.H. The New Institutional Economics / R.H. Coase // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1984. – Vol. 140. – P. 229–231.

10. Hodgson G. M. What is the essence of institutional economics? / G.M. Hodgson // Journal of Economic Issues. – 2000. – Vol. 34. – Issue 2.

Осуществлена попытка методологического осмысления таких основных исследовательских программ институциональной экономической теории, как традиционный и новый институционализм в контексте их принадлежности к парадигме институционализма и одновременного наличия существенных методологических различий.

Ключевые слова: *парадигма, исследовательская программа, традиционный институционализм, новый институционализм, методологический анализ.*

An attempt of methodological analysis of basic research institutional programs – Original and New Institutional Economics is undertaken in the context of their belonging to the single institutional paradigm and simultaneous existence of their essential methodological differences.

Key words: *paradigm, research program, Original Institutional Economics, New Institutional Economics, methodological analysis.*

Надійшло до редакції 30.05.2012.